

Elmi-nəzəri fikirdə Mirzə Ələkbər Sabir və Füzuli irsi probleminin tədqiqi məsələləri

Ulduz Qəhrəmanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Ədəbiyyat kafedrası,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: ulduzkahraman1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319>

XÜLASƏ

Mirzə Ələkbər Sabir istiqlal ideyalarını, əslində, bütün yaradıcılığı boyu izləmiş, bəzi əsərlərini birbaşa istiqlalın tərənnümünə həsr edərək azadlıq düşmənlərinin iç üzünü açmağa çalışmışdır. Bu cür mövzulara həsr edilmiş satiralarda o, Məhəmməd Füzuli əsərlərindən də bəhrələnmişdir. Çünki “füzulişünaslar” Sabirin düşmüş olduğu ilk ədəbi mühit idi. Şairin ustadı olan Seyid Əzim Şirvani də qəzəldə Füzuli yolunu davam etdirirdi. Sabirin şeir-sənət dünyasına qədəm qoyduğu ilk dövrlərdə ədəbi aləmdə Füzuli təsiri və poeziya ənənələri son dərəcə güclü idi. Demək olar ki, bütün şairlər özlərini onun şagirdi, davamçısı hesab edir və bundan böyük fərəh duyurdular. Cəfər Xəndan həmin şairləri “füzulişünaslar”, yəni Füzuli davamçıları adlandırmış, S. Ə. Şirvanini isə, haqlı olaraq, qəzəldə “ən böyük füzulişünas” hesab etmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

Füzuli irsi, Mirzə Ələkbər Sabir, poeziya, nəzirə, təqlid

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 13.10.2024

Qəbul edilib: 30.11.2024

Research Issues of Mirza Alakbar Sabir and Fuzuli Heritage Problem in Scientific-Theoretical Thought

Ulduz Gahramanova

Doctor of Philosophy in Philology, Head Teacher, Department of Literature,
Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: ulduzkahraman1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-4418-9319>

ABSTRACT

Mirza Alakbar Sabir followed the ideas of independence, in fact, throughout his creative work, dedicated some of his works directly to the glorification of independence and tried to reveal the inner face of the enemies of freedom. In satires dedicated to such topics, he also benefited from the works of Mahammad Fuzuli. Because the first literary environment that Sabir fell into was the environment of "fuzulishunas". Seyid Azim Shirvani, who was Sabir's teacher, continued Fuzuli's path in ghazal. In the early days when Sabir entered the world of poetry and art, Fuzuli's influence and poetry traditions were extremely strong in the literary world. Almost all poets considered themselves Fuzuli's students and followers and were very proud of it. Jafar Khandan called those poets "fuzulishunas", i.e. followers of Fuzuli, He rightly considered S. A. Shirvani "the greatest fuzulishunas" in the ghazal.

KEYWORDS

Fuzuli heritage, Mirza Alakbar Sabir, poetry, vow, imitation

ARTICLE HISTORY

Received: 13.10.2024

Accepted: 30.11.2024

Giriş

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığının əsas məqsədi öz xalqının, ümumiyyətlə, türklərin və müsəlman aləminin istiqlala qovuşmasına mane olan əngəllərin müəyyənləşdirilib aradan qaldırılmasına kömək etməkdən ibarət idi. Ona görə də o, cəmiyyətin inkişafına, onun azadlığa və səadətə qovuşmasına maneçilik törədən bütün zümrə və insanları kəskin satira atəşinə tutub ifşa edir, eyni zamanda azadlığa, istiqbala gedən yolun çətinliklərini, onları gözləyən siyasi, hərbi və diplomatik təhlükələri nişan verməyə çalışırdı. Bu yolla o öz soydaşlarının və dindaşlarının azadlığa, istiqlalıyyətə yönələn yollarını qısaltmağa, həmin yolun asan keçilməsinə zəmin hazırlayırdı. Belə çətin və məsuliyyətli vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün Sabir yenə klassiklərin ədəbi-tarixi təcrübələrindən sənətkarlıqla bəhrələnməyi əlverişli hesab edirdi.

Əsas hissə

M. Ə. Sabir istiqlal ideyalarını, əslində, bütün yaradıcılığı boyu izləmişdir. Xüsusilə onun bəzi əsərləri birbaşa istiqlalın tərənnümünə – istiqlal düşmənlərinin iç üzünün açılmasına həsr edilmişdir. Bu cür mövzulara həsr edilmiş satiralarında o, M. Füzuli əsərlərindən də bəhrələnmişdir. Cəfər Xəndan yazırdı: “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində revolyusion satiranın banisi olan Sabir yaradıcılığının ilk dövründə bir sıra qəzəl yazmışdır. Azərbaycan klassik şeiri tarixində mühüm yer tutan qəzəl janrında şairlərimiz ən yaxşı lirik şeirlərini yaratmış və qəzəldə bədii ifadənin yüksək nümunələrini vermişlər:

Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.

– deyən böyük Füzulinin qəzəlləri özündən sonrakı bütün şairləri öz təsiri altına almış, hamı onun kimi olmağa çalışmışdır. Sabirin düşmüş olduğu ilk ədəbi mühit həmin bu füzulışünaslar, onu izləyənlər mühiti idi. Sabirin müəllimi, ustadı olan Seyid Əzim Şirvani qəzəldə Füzuli yolunu davam etdirirdi. Onun qəzəlləri Sabiri ilk dəfə məşğul edən ədəbi, lirik parçalar olmuşdur” [6, s. 65].

Göründüyü kimi, professor C. Xəndan Sabirin klassik yazılı ədəbiyyatla əlaqəsi məsələsinə daha geniş planda baxmışdır. O, Sabirin poetik istedadına qida verən ədəbi mənbələri təkcə bir-iki şairlə, yaxud bir neçə şeir parçası ilə məhdudlaşdırmamış, həmin əlaqənin miqyasını, məzmununu geniş və daha əhatəli şəkildə götürmüşdür. Belə ki, Sabirin mühitini, həmin mühitin poetik ovqatını diqqət mərkəzinə gətirmişdir. İzah etmişdir ki, Sabirin şeir-sənət dünyasına hələ ilk qədəmlərini atdığı dövrdə ədəbi aləmdə M. Füzuli təsiri və poeziya ənənələri son dərəcə güclü idi.

Sabirşünaslıqda son dövrdə göstərildiyi kimi, Sabirin 1905-ci il rus inqilabına qədər ancaq qəzəl-qəsidə yazması, inqilabdan sonra isə birdən-birə satiraya keçməsi haqqında fikir elmi həqiqətə heç də uyğun deyil. Bu mövqeyin özündə bolşevizm ideologiyasının təsiri duyulur. Ona görə də sabirşünas professor Alxan Bayramoğlu bu mövqeyi elmi yanlışlıq hesab edir. O, qeyd etdiyimiz mövqeyə etiraz edərək yazmışdır: “Birtərəfli istiqamətdə aparılan tədqiqatların gəldiyi nəticələr çox zaman özünü elmi cəhətdən doğrulda bilmir. Çünki yaradıcılıq heç də həmişə monoton inkişaf etmir. İctimai həyatın, demək olar ki, bütün sahələrinə nüfuz edən, həyatı keşməkeşlərlə dolu olan Sabir kimi sənətkarın yaradıcılığı da həyatın özü kimi rəngarəng, enişli-yoxuşludur. Tədqiqatlar göstərir ki, Sabir inqilabdan sonra lap elə 1910-cu ildə də qəzəl yazmışdır. “Viranə Şamaxidə mənə gənc tapılmaz” misrası ilə başlayan qəzəl fikrimizə sübutdur” [1, s. 338].

M. Füzuli və M. Ə. Sabir mövzusunda konkret olaraq 1960-cı illərdə geniş toxunulmuşdur. Bunlardan mərhum professorlar Mirzəağa Quluzadə, Əkrəm Cəfər, Əziz Şərif və başqa alimlərin adlarını çəkməyə ehtiyac yoxdur. Bu alimlər özlərinin elmi araşdırmalarında, əsasən, M. Ə. Sabirin M. Füzulinin və digər klassiklərin əsərlərinə yazdığı bənzətmə, nəzirə, parodiyalardan müqayisə yolu ilə bəhs etmişlər. Professor Tofiq Hacıyevin 1980-ci ildə çap etdirdiyi “Sabir: qaynaqlar və sələflər” monoqrafiyasında isə bu məsələyə bir qədər fərqli şəkildə yanaşılmışdır. Burada Sabirin öz ustadlarından təkcə poeziya və sənət dərslərindən deyil, həm də fikir və düşüncə baxımından bəhrələndiyindən geniş şəkildə bəhs edilmişdir. Adlarını çəkdiyimiz müəlliflərdən professor M. Quluzadənin 1962-ci ildə çap etdirdiyi məqalə “Sabir və Füzuli irsi” adlanır [8, s. 157 – 172]. Müəllif əvvəlcə problemlə bağlı ona qədər fikir söyləyən həmkarlarının – Ə. Mirəhmədovun, C. Xəndanın, A. Zamanovun düşüncələrini nəzərdən keçirib onlara qiymət vermiş, daha sonra M. Ə. Sabirin Füzuli irsində özünü göstərən tənqidi motivlərdən, yalançı din xadimlərinə bəslədiyi mənfi münasibətlərdən yaradıcılıqla bəhrələnməsinin forma və üsullarından bəhs etmişdir. O bu zaman böyük Azərbaycan şairinin “Rindü-Zahid”, “Ənüsül-qəlb” və “Şikayətnamə” əsərinə, bir sıra qəzəllərinə istinadən öz fikirlərini əsaslandırmışdır. Alim öz fikirlərini ümumiləşdirərkən, haqlı olaraq, yazmışdır: “Gətirdiyimiz misallar da qətiyyətlə göstərir ki, Sabir Azərbaycan klassik şeirinə mükəmməl bələd olmuş, lakin onunla qənaətlənməyib irəliyə doğru getmiş, özünə yeni yaradıcılıq yolu tapmışdır. Böyük xalq şairinin Füzuli ənənələrinə əsl yaradıcı münasibəti də qəzəllərində deyil, realist inqilabi satiralarında özünü göstərmişdir ki, XX əsr ədəbi inkişaf üçün bu cəhət xüsusilə əhəmiyyətlidir” [12, s. 164].

M. Ə. Sabirin M. Füzuli irsinə yaradıcı münasibətinin orijinal nəticələrindən danı-

şarkən sabirşünas professor Məmməd Məmmədov 1974-cü ildə çap etdirdiyi “Sabir və mətbuat” monoqrafiyasında onu “Füzuli irsinin həqiqi varisi... və yeni şəraitdə onun ənənələrini yaradıcı şəkildə davam etdirən” şair kimi təqdim etmişdir [10, s. 45]. Alim həmin fikri 1990-cı ildə çap etdirdiyi “Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” monoqrafiyasında da təkrar etmişdir [9, s. 105 – 106].

Mövzu ilə bağlı 1960-cı illərdə görkəmli qələm sahiblərindən prof. Mir Cəlal Paşayev, Əziz Mirəhmədov, Əziz Şərif, Əkrəm Cəfər, Kamil Mir Bağirov, akad. Mirzə İbrahimov, prof. F. Fərhadov, dosent İmran Babayev və b. özlərinin tədqiqatlarında Mirzə Ələkbər Sabir realizminin klassik irslə əlaqəsi məsələlərindən də bəhs etmişlər. Onlardan İ. Babayev “Füzuli ənənələrinin davamı haqqında” adlı tədqiqatında Füzuli və Sabir problemindən də bəhs etmiş, M. İbrahimov “Böyük şairimiz Sabir” adlı kitabçasında şairin klassik irslə əlaqəsi məsələsindən danışmışdır [3, s. 109 – 122]. O, Sabir sənətini Nizami, Nəsimi, Füzuli irsi ilə bərabər tutaraq onu həm mənəvi, həm ideya-estetik mündəricə baxımından, həm də mövzu və surətlər aləminin zənginliyinə görə hər bir tədqiqatçıya yetərinə material verən bir xəzinə adlandırır [7, s. 15]. Müəllif fikrinə davam edərək yazır: “Sabir də Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi bu cür sənətin, böyük ümumiləşdirmə qüvvəsinə və fəlsəfi dərinliyə malik olan sənətin nümayəndəsidir” [7, s. 16].

Filologiya elmləri doktoru Yaqub Babayev “Sabir və klassik poeziya” məqalə-tədqiqatında isə şairin ayrı-ayrı sələflərinin poetik irslərinə müraciətinin bəzi konkret nümunələrini təhlil etmişdir [4, s. 413 – 428]. Müəllif göstərir ki, Sabirin klassik poeziyaya bağlılığından danışarkən iki Sabiri ciddi şəkildə bir-birindən fərqləndirmək lazım gəlir [2, s. 413].

Y. Babayev, birinci Sabir deyəndə füzuliyənə qəzəllər müəllifini, ikinci Sabir deyəndə isə inqilabi satira banisini nəzərdə tutur. Sonra o, Sabirin “Ey annın ay...” qəzəlini nəzərdə tutaraq fikrini belə tamamlayır: “Sənətkarın (M. Ə. Sabirin – U. Q.) cəmi dörd beytdən ibarət kiçik bir qəzəli vardır. Bu qəzəldə müəllif orta əsrlər Şərq şeirinə kəskin bir parodiya ilə cavab verir. Daha doğrusu, eyni janrda Şərq şairlərinin qəzəl və başqa janrlarda əsrlərcə vəsf etdiyi qəzəli məsxərə obyektinə çevirir...” [2, s. 417].

Bizə belə gəlir ki, burada Y. Babayevin fikri elmi baxımdan mübahisəlidir. Çünki yuxarıda göstərdiyimiz kimi, son dövr araşdırmaçılarından olan prof. A. Bayramoğluya görə, Sabirin əldə olunan qəzəllərinin əksəriyyəti 1905-ci ildən sonra yazılmışdır. Bundan başqa professor Mirzəağa Quluzadənin, haqlı olaraq, qeyd etdiyi kimi, Sabirin “Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman” misrası ilə başlayan məşhur parodiyası heç də klassik qəzəl ədəbiyyatına deyil, XX əsrdə yeni inqilabi-demokratik mübarizələr şə-

raitində dövrün tələblərindən uzaqlaşaraq keçmişə qayıdan, köhnəlmiş, vaxtı keçmiş ədəbi formaları mexaniki surətdə, kor-koranə təkrar edən, ədəbi ənənələrə meymun kimi təqlidçi münasibət bəsləyən, realizmə zidd yol tutan qəzəl şairləri əleyhinə çevrilmişdir” [12, s. 170]. Yəni bu nümunə orta əsrlər ədəbiyyatına deyil, bütövlükdə epigon ədəbiyyatın tənqidinə həsr edilmişdir.

Elə bir qəzəl şairi tapılmaz ki, əvvəlki ustadlara – Nizami, Nəvai, Hafiz, Füzuli və başqalarına müraciət edib nəzirə yazmasın. Sabir isə nəzirəçilikdə belə öz orijinallığını qoruyub saxlayır. Onun nəzirələrinin, demək olar ki, hamısında əvvəlki əsər ya mahiyyət etibarilə rədd olunur, ya da məna, məzmun istiqamətini dəyişdirir” [5, s. 161].

Göründüyü kimi, alim öz fikirlərində hər bir sahədə olduğu kimi, Sabirin nəzirəçilikdə, klassik irsə münasibətdə də orijinal, təqliddən uzaq bir yol tutduğunu xüsusi olaraq nəzərə çatdırmışdır. Bu məsələdən bəhs edərkən professor Əziz Şərif yazırdı: “Hər xalqın tarixində olduğu kimi, bizim də tariximizdə şairlər müxtəlif olmuşdur. Bunlardan bəziləri (azları) şeirə yenilik gətirmiş, onun üzünə yeni yollar açmış, ona yeni ruh vermiş və şeir mədəniyyətini bir pillə yüksəltmişdir. Başqaları (çoxları) isə özlərindən qabaq yaşayıb yaradan şairlərin izi ilə getmiş, onlardan öyrənmiş, onlara şagird (bəzən çox istedadlı şagird) olmuş, onların yolunu davam etdirmiş, lakin özləri heç bir yenilik yaratmamış, yeni söz deməmiş, yeni yol açmamışlar” [13, s. 89].

Nəticə

Apardığımız təhlillərdən göründüyü kimi, M. Ə. Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsulları çoxsahəli və rəngarəngdir. Bu məsələdən danışarkən professor Mirzəağa Quluzadə haqlı olaraq yazmışdır: “Sabir öz inqilabi-satirik ideyalarını daha parlaq ifadə etmək üçün Füzuli sənətini köməyə çağırır, düşmənlərinə daha sərrast, kəskin zərbələr vurmaq məqsədi ilə onun lirikasındakı kamil forma ünsürlərindən, büllurlaşmış bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir; sanki düşmənləri əleyhinə döyüşə girmək üçün öz böyük sələfinin də cəbbəxanasından bəzi silahlar alır, Füzuli ilə müttəfiq olur. İstər bütün parodiyalar yaradarkən Füzulidən götürdüyü forma, bədii ifadə vasitələrində, istərsə də onun lirikasındakı bəzi ənənələri davam və inkişaf etdirdikdə Sabir bədii-ictimai fikir tarixinə yeni həqiqətlər, yeni surətlər gətirən novator sənətkar olaraq qalır. Onun bədii yaradıcılıq təcrübəsində klassik irsə, həmçinin Füzuli ənənələrinə müstəqil, yaradıcı münasibəti XX əsr Azərbaycan poeziya tarixində yeni mərhələ açması üçün də çox əhəmiyyətli olmuşdur”.

Professor M. Quluzadənin Sabir və Füzuli münasibətləri haqqında dediyi bu qiymətli fikirləri bütünlüklə klassik irs və Sabir məsələsinə aid etmək olar. Çünki o

təkcə Füzuli irsinə yox, bütövlükdə klassik sənətkarların poetik irsinə yaradıcılıqla yanaşmış, mübarizə meydanında sələflərinin səsini məharətlə öz səsinə qatmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bayramoğlu A. (2010). “Bənzərəm bir qocaman dağa ki..”. Bakı, Elm. 424 s.
2. Babayev Y. (2012). Sabir və klassik poeziya. M. Ə. Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı, “CBS”, s. 413 – 428.
3. Bağırov Ə. (1962). Satira dilinin böyük ustadı. S. M. Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti. İctimai elmlər seriyası, № 2, s. 37 – 45.
4. Cabbarlı C. (1949). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Az SSR EA, s. 221 – 222.
5. Cəlal M. (1961). Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq. “Azərbaycan” jurnalı, № 12, s. 154 – 165.
6. Xəndan C. (1940). Sabir. Bakı, EA AzF. 166 s.
7. İbrahimov M. (1962). Böyük şairimiz Sabir. Bakı, Az SSR EA. 37 s.
8. Quluzadə M. (1962). Sabir və Füzuli. Sabir (Məqalələr məcmuəsi). Bakı, Az SSR EA, s. 157 – 172.
9. Məmmədov M. (1990). Sabir: mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, Yazıçı. 276 s.
10. Məmmədov M. (1974). Sabir və mətbuat. Bakı, Elm. 214 s.
11. Paşayeva N. (1997). Sabir novatorluğu. Bakı, Mütərcim. 108 s.
12. Sabir (Məqalələr məcmuəsi). (1962). Bakı, Az SSR EA, s. 264 s.
13. Şərif Ə. (1962). Sabirin nəzirələri. “Azərbaycan” jurnalı, № 5, s. 89 – 96.